

ضرورت تدوین روش‌های تحقیق ادبیات فارسی

احمد تمیم‌داری*

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران

اسماعیل نرماشیری**

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۰۱/۲۱، تاریخ تصویب: ۱۳۸۹/۰۴/۱۵)

چکیده

همه اندیشمندان باور دارند که حیات و بقای هر رشته علمی به تحقیق و پژوهش وابسته است. چون تحقیق عامل توسعه و گسترش مبانی فکری دانش‌های بشری متناسب با شرایط و نیازهای زمانی و مکانی است. البته هر تحقیق علمی ناگزیر از داشتن روش‌های تحقیق است. روش‌های تحقیق به محقق مدد می‌رسانند تا پژوهش را با قاعده‌مندی مرحله به مرحله پیش برد و یقینی‌تر و سریع‌تر به نتایج مطلوب علمی دست یابد.

نگارندگان باور دارند تا حال چنین کیفیت روشمندی در رشته زبان و ادبیات فارسی به دلیل اولاً: نوع تعریف، ثانیاً: دایره کارکردی ادبیات و ثالثاً: بی‌اعتقادی به هم‌پوشانی روش‌های تحقیق بین رشته‌ای وجود نداشته است. این مقاله در پی تبیین و تثبیت همین اهداف بسیار مهم، نگارش یافته است.

کلیدواژه‌ها: ضرورت، روش‌های تحقیق، اهداف، طرح، تعریف ادبیات، کارکرد.

*. E-mail: a_tamimdari@yahoo.com

** E-mail: toordan@yahoo.com

مقدمه

بی‌گمان، آنچه از عصر رنسانس بر جهان ذهن و فکر بشر حاکم شد، در جریان زمان، او را واداشت تا با جهش‌هایی غیر قابل تصور به مرزهایی ناشناخته گام بگذارد و افق‌هایی جدید از دنیای اسرارآمیز دانش و توان‌های فکری بگشاید. شکفتگی‌ها و شگفتی‌های پیچیده قرن بیست و یکم همه‌اندیشمندان را بر آن داشت تا در تفکرات نو و پویا نوعی همگرایی و همسویی همه‌جانبه بین علوم پدید آورند، تا به موازات تحولات، دانسته‌های پیشین را روزآمد و بسامان کنند. این تحولات پیش‌تر نشان داده بودند که خود را ناهماهنگ و خاص نگاه‌داشتن و به‌دور از جریانات فکری زمان زیستن، یعنی آگاهانه زوال تدریجی را پذیرفتن. ویژگی‌های چنین عصری که عصر درهم‌تنیدگی دانش‌های بشری است، موجب گردید تا همه متفکران علوم انسانی ناگزیر باورها و یافته‌های فکری و فرهنگی خود را با بهره‌گیری از شیوه‌ها و روش‌های تحقیق علوم فیزیکی و مادی تعدیل سازند. یقیناً درک چنین واقعیتی بوده است که «جوزف هیلبر» را واداشته که در باب ادبیات این‌گونه بنویسد:

پایان ادبیات نزدیک است. عمر ادبیات تقریباً به پایان رسیده است. زمان موعود نزدیک شده است: عصر جدید رسانه‌های متفاوت و درعین‌حال، ادبیات به‌رغم پایان‌عن‌قریبش، همچنان جاودانه و جهان‌شمول باقی خواهد ماند. ادبیات از پس تمامی تحولات تاریخی و فنی همچنان زنده خواهد ماند. ادبیات در هر زمان و مکانی، ویژگی ذاتی فرهنگ بشر است. این روزها تمام تعمقات جدی «در باب ادبیات» باید تحت الشعاع این دو فرض ضد و نقیض قرار گیرند (میلر، ۱۳۸۴: ۹).

مطمئناً غرض واقعی «میلر» از این گفته به ظاهر تناقض‌آمیز این است که باورها، نگرش‌ها و شیوه‌های پژوهش ادبی به دلیل ظهور چنین عصری کم‌رنگ و بی‌رونق شده است و اگر اهل ادب تلاشی همسان نکنند، چه بسا بین ادبیات و نوشته‌های ادبی از یک‌سو و مخاطبان از سوی دیگر دوگانگی عمل و کاربرد پیش‌آید و اگر خوش‌بینانه فرض کنیم چنین وضعی پیش نیاید، در جهان ادبیات ملل مرزهایی بین توسعه و ماندگی کشیده خواهد شد.

خوش‌بختانه قوت و جوشش فکری‌ای که در ادبیات فارسی درج است، موجب شده تا خود را به وجهی به این اندیشه‌های پیشرو دوران نزدیک کند، هر چند این کافی نیست. از این‌روست که برخی از «منتقدان معاصر ایرانی معتقدند که تنها ایران توانسته تولیدات ادبی خود را با الزامات مدرنیته سازگار کند و به همین دلیل، ادبیات فارسی غیر ایرانی، ادبیاتی در مرحله کودکی باقی مانده و از قافله ادبیات مدرن جا مانده است. تولیدات ادبی دیگر قلمروهای فارسی‌زبان تنها بازتاب کم‌جان جوامعی را کد یا در بهترین حالت، تقلید ناشیانه‌ای از ادبیات مدرن ایرانی‌اند» (احمدی، بابک، ۱۳۸۶: ۲۱۱).

به هر جهت ظهور و گسترش حوزه‌های مکاتب و نظریه‌های ادبی که مولود این عصر است باعث شده تا بخش عظیمی از دانشجویان و علاقه‌مندان ادبیات بدین‌سو متمایل شوند. چنین گرایش و تمایلی این اندیشه را در آنان دامن زده که «تحقیق فقط زمانی کامل و تمام شده تلقی می‌گردد که نتایج آن با یگانگی و وحدت علمی ممزوج شده باشد» (3: Publication Manual, 2002). حضور و رسوخ مکتب‌ها و نظریه‌ها در جامعه ادبی و ادبیات باعث شد تا ضرورت تدوین روش‌های تحقیق براین مبنا پدید آید. زیرا دریافت و درک بهتر کارکرد و مبانی فکری و فرهنگی آثار کلاسیک و معاصر فارسی از این مسیر میسر است.

تحقیق علمی موجب پروردگی اندیشه و دقت نظر دانشجویان می‌گردد و آنان را به مرتبه‌ای از شناخت و آگاهی علمی می‌رساند که در برابر پدیده‌های علمی واکنش فکری نشان دهند و مسئله‌ای را نپذیرند یا رد نکنند مگر اینکه آن را از زوایای مختلف بسنجند. تحقیق با روش‌های علمی، همچنین موجب می‌گردد تا دانشجو از صرف حفظ کردن مطالب دوری گزیند و با توان فکری پرورده‌شده‌اش اندیشه‌های پنهان متون را بکاود و تجزیه و تحلیل کند. «مثلاً با وجود مرزهای محکم و استوار بر روی شکل و سبک نگارش متن، دانشجویان را برمی‌انگیزاند تا زمانی که با مسئله‌ای روبه‌رو می‌شوند یا مبحثی را بررسی می‌کنند، مکرراً درباره‌اش تفکر و تعمق کنند و هنگام پژوهش در موضوعات و در نوشتن یادداشت‌ها و پیش‌نویس‌های ضروری بی‌تفاوت از کنار آن‌ها نگذرند» (Lester, 1994: Preface). البته به یاد داشته باشیم که به‌دلیل پیچیدگی‌های مکاتب و نظریه‌های ادبی و روش‌های تحقیق علمی از یک‌سو و پیچیدگی‌های فکری و زبانی متون از سوی دیگر، نباید متوقع بود که

همه خواست علمی در ابتدا حاصل آید؛ این امر با مطالعه جدی منابع و آموزش و تمرین مستمر میسر خواهد شد.

همین موضوع را «چارلز برسلر» در کتاب نقد ادبی یادآور شده است و می‌نویسد:

«دانشجویی که به تئوری ادبی علاقه و تمایل نشان می‌دهد، شاید برای نخستین بار، با انباشتی از تئوری‌ها و متن‌های متنوع روبه‌رو شود و آن‌ها را - درحالی‌که دارای آرایش منظم درونی هستند - به‌صورت نامنظم و آشفته در ذهن خود بیاراید و همین امر موجب سردرگمی آن‌ها شود؛ از این‌رو، ممکن است فردی گمان کند که این نظریه‌های متعدد به آینه‌هایی می‌مانند که اجسام را چند برابر می‌سازند یا به پلکانی که پیچ در پیچ است (Bressler, 2007: Foreword).

به‌هرحال، نگارندگان معتقدند که آموزش مکاتب و نظریه‌های ادبی و همچنین تدوین روش‌های تحقیق علمی با استفاده از اندیشه هم‌پوشانی علمی، برای دانشجویان رشته زبان و ادبیات بیش از پیش ضروری است تا قادر شوند آثار گران‌قدر و ماندگار ادبی‌شان را جاودانه‌تر سازند و این مسئولیت خطیر را به سرانجامی متقن و مطمئن برسانند و آن را به نسلی دیگر موکول نکنند.

۱. تعریف ادبیات و کارکرد نوشته‌های ادبی

اگرچه بعضی در معرفی ادبیات این‌گونه گفته‌اند:

- الف) ادبیات عبارت است از «احساسات» و «اندیشه‌ها» در قالب کلمات؛
 ب) ادبیات عبارت است از به کارگیری زبان در برانگیختن واکنش خواننده یا شنونده؛
 ج) ادبیات دنیایی است سرشار از تخیل، هراس، احساسات، پندارها و ... که در قالب کلمات تجسم پیدا می‌کند؛
 د) ادبیات یعنی ... روبه‌رو شدن با افراد گوناگون، آشنا شدن با دیدگاه‌ها، نظریات، اندیشه‌ها و ذهن‌های متفاوت ... برای اینکه خویش‌تر را بهتر بشناسیم (لازار، ۱۳۸۰: ۱۲).

ولی بسیاری دیگر «می‌پندارند که ادبیات هرگونه نوشته‌ای را شامل می‌شود و لذا فرضاً یک دفترچه راهنمای تلفن یا کتاب آشپزی و یا یک کتاب جغرافیایی را همان‌قدر جزو آثار ادبی می‌دانند که رمان دیوید کاپرفیلد یا هاکلبری‌فین را» (برسler، ۱۳۸۶: ۳۵).

گروه سوم ادبیات را ذهنیتی فرض می‌کنند که

به شکل عینیت عرضه می‌شود؛ عبارتی که چنان عجیبانه تلفیق یافته است که با سکوت برابر است؛ اندیشه‌ای که خود انکار خویش است؛ تعقلی که سرپوشی بر جنون است؛ ابدیتی که چنین می‌نماید که فقط یک لحظه از تاریخ است؛ لحظه‌ای تاریخی که بر اثر افشای اسرار پنهان، ناگهان به انسان ابدی رجوع می‌دهد؛ درسی مستمر اما درسی که علی‌رغم اراده صریح مدرسانش داده می‌شود (سارتر، ۱۳۷۰: ۵۷).

از منظری دیگر، ادبیات همذات‌پنداری و نوعی همدلی را ترویج می‌دهد؛ پس «ادبیات کنشی است کلامی یا رخدادی است متنی که انواع خاصی از توجه را برمی‌انگیزاند. این کنش با انواع دیگر "کنش کلامی"، همچون ارائه اطلاعات، طرح پرسش، یا قول دادن در تقابل قرار می‌گیرد» (کالر، ۱۳۸۵: ۴۰). سرانجام اینکه برخی معتقدند ادبیات نوعی نوشته است که به‌گفته منتقد روس، رومن یاکوبسون (Roman Jakobson)، نمایشگر درهم‌ریختن سازمان یافته گفتار متداول است. ادبیات زبان معمول را دگرگون می‌کند، قوت می‌بخشد و به‌گونه‌ای نظام یافته آن را از گفتار روزمره منحرف می‌سازد (ایگلتن، ۱۳۸۶: ۴-۵).

آنچه از اثنای این تعاریف برمی‌آید بر این نکته صحنه می‌گذارد که اختلاف این تعاریف به علت تفاوت دیدگاه صاحب‌نظران به ادبیات و تباین کارکردی نوشته‌های ادبی نسبت به گذشته است. این نگرش‌های گوناگون دامنه‌ای گسترده دارند: اگر بعضی‌ها باور دارند ادبیات تجلی واقعیت‌های اجتماعی است، عده‌ای دیگر می‌گویند ادبیات

انعکاسی از واقعیت اجتماعی و یا تحقق‌بخشیدن به حقیقتی متعالی نبود، بلکه واقعیتی مادی بود که کارکرد آن همچون عملکرد یک ماشین قابل تحلیل بود. اثر ادبی از کلمات ساخته شده بود نه مقاصد یا احساسات و اشتباه بود اگر آن را تراوشی از ذهن نویسنده به‌شمار

می‌آوردند؛ «اوسیب بریک» به ظرافت می‌گوید: «حتی اگر پوشکین هم وجود نداشت، کتاب *ازن/تگین* (Eugene onegin) نوشته می‌شد» (همان: ۵-۶).

«جاناتان کالر» (Jonathan Culler) عقیده دارد گفته ادبی مثل زبان - کردار است که

به وضعیتی پیشین اشاره نمی‌کند و درست یا غلط نیست. گفته ادبی هم از جنبه‌های گوناگون، آن وضعیتی را که به آن اشاره می‌کند خود خلق می‌کند ... دست کم از لحاظ اصولی، زبان-کردار پیوند میان معنا و قصد گوینده را می‌گسلد، زیرا قصد ما نیست که با کلماتمان چه کاری انجام می‌دهیم ... وقتی در شرایط مناسب می‌گوییم «قول می‌دهم»، «قول داده‌ایم»، کنش قول‌دادن را انجام داده‌ایم، مهم هم نیست که در لحظه اداکردن این واژه‌ها چه در مغزمان گذشته است ... وقتی با این مطلع غزلواره شکسپیر روبه‌رو می‌شویم: «چشمان معشوقه من هیچ به خورشید نمی‌مانند»؛ نمی‌پرسیم که این گفته درست است یا غلط، بل می‌پرسیم که چه می‌کند، چطور با باقی شعر جفت و جور می‌شود و آیا با سطرهای دیگر خوش می‌نشیند (کالر، ۱۳۸۵: ۱۳۰-۱۳۱).

و البته چنین نگاه و نگرشی را نظریه‌پردازان دیگر هم باور دارند. مثلاً «ریما مکاریک» می‌نویسد: «نظریه‌پردازان کنش کلامی نیز معتقدند که آثار ادبی صرفاً بازنموده‌هایی از کنش‌های زبانی هستند» (مکاریک، ۱۳۸۸: ۱۸). در این صورت می‌توان گفت که شعر صرفاً «نیروی نامیدن زبان است، یعنی نیرویی که در زبان وجود دارد. آنچه شعر را از زبان طبیعی جدا می‌کند همین ویژگی‌اش، یعنی رهایی آن از هرگونه تعیین کاربردی و ابزاری است. شعر گوهر خویش را در خود دارد، مصداق آن خود شعر است و به خود باز می‌گردد؛ به این اعتبار زبان اصیل است. گونه‌ای چکیده معانی در زبان هر روزه است» (احمدی، بایک، ۱۳۸۶: ۵۵۷).

و از اینجا است که گفته شده «شعر را نمی‌توان ترجمه‌اش کرد مگر به بهای تحریف‌های جدی ... چون در شعر غلبه با وجه واژگانی و جان‌شینی زبان است. یعنی با پژواک‌های واژه‌ای معین در میراث زبانی خود آن» (اسکولز، ۱۳۸۳: ۹۴-۹۵). ناگفته نماند که منشأ این ایده‌ها را می‌توان در نظریه‌های صورت‌گرایان روسی درباره «ادبیت» ادبیات جست. آنان

بر این عقیده‌اند که «وجه مشخصه ادبیت نوعی خاص از کاربرد خودبازتابنده یا عاطفی زبان است» (مکاریک، ۱۳۸۸: ۱۸).

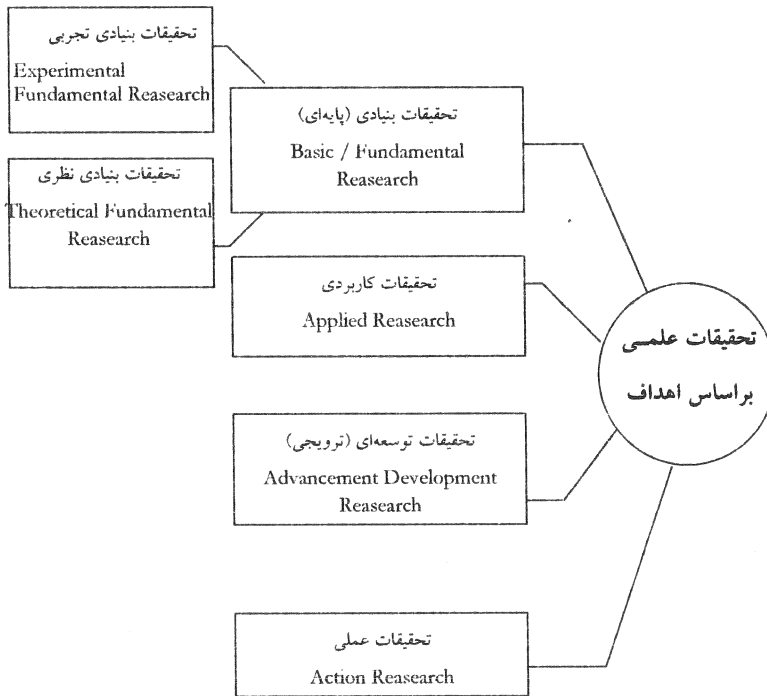
در برابر چنین عقایدی گروه‌های دیگر، به نوعی دیگر می‌اندیشند؛ گروهی اظهار می‌دارند که

از طریق شرح احوال نفسانیات نویسنده باید به بررسی آن پرداخت. گروه دوم، عوامل تعیین‌کننده آفرینش ادبی را در زندگی جمعی انسان، یعنی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی و سیاسی جست‌وجو می‌کنند و دسته سوم می‌خواهند که به کمک آفرینش‌های جمعی ذهن انسان، مثل عقاید، الهیات و هنرهای دیگر، ادبیات را توضیح دهند و سرانجام، گروه دیگری از محققان می‌خواهند که ادبیات را برحسب روح زمان، فضای عقلانی یا حال و هوای عقیدتی یا نیروی یگانگی‌بخشی که عمدتاً از ویژگی‌های هنرهای دیگر منتزع شده است، توضیح دهند (ولک و وارن، ۱۳۸۲: ۷۲).

بنابراین، از مجموعه این بحث‌ها و نظرها نتیجه می‌گیریم که امروزه برای ادبیات کارکردهای متنوع و گسترده‌ای متصور است که به‌طور عمده می‌توان به کارکردهای زبان‌شناختی، جامعه‌شناختی، روان‌شناختی، زیبایی‌شناختی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی، عقلانی، عقیدتی، خواننده‌محور، تعلیمی و ... اشاره کرد.

۲. تحقیقات علمی برای اهداف ادبی

تحقیقات علمی را براساس اهداف و کارکرد آثار ادبی می‌توان به چهار بخش اصلی و دو عنوان فرعی تقسیم کرد:

۱-۲. تحقیقات بنیادی / پایه‌ای

این تحقیقات که گاه مبنایی نیز خوانده می‌شود، هدفشان «کشف حقایق و واقعیت‌ها و شناخت پدیده‌ها و اشیاء بوده، که مرزهای دانش عمومی بشر را توسعه می‌دهند و قوانین علمی را کشف نموده، به تبیین ویژگی‌ها و صفات یک واقعیت می‌پردازند» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷: ۵۰)؛ همچنین «این تحقیقات نظریه‌ها را بررسی کرده، آن‌ها را تأیید، تعدیل یا رد می‌کند» (فرهنگی و صفرزاده، ۱۳۸۷: ۲۷).

این تحقیقات به دو عنوان فرعی «تحقیقات بنیادی تجربی» و «تحقیقات بنیادی نظری» تقسیم می‌شود. در تحقیقات بنیادی تجربی تمامی «داده‌ها و اطلاعات اولیه با استفاده از روش‌های آزمایش، مشاهده، مصاحبه و غیره گردآوری می‌شود و با استفاده از روش‌ها و تکنیک‌های آماری و معیارهای پذیرفته شده مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. البته عقل و فکر محقق در نحوه به‌کارگیری روش‌ها و نیز تحلیل نتایج به‌دست‌آمده سهم زیادی دارد. اما در تحقیقات بنیادی نظری اطلاعات و مواد اولیه تحلیل نه روش مطالعه کتابخانه‌ای گردآوری

می‌شود و سپس به روش‌های مختلف استدلال مورد تجزیه و تحلیل عقلانی قرار گرفته، نتیجه‌گیری می‌شود» (همان: ۲۷۰-۲۷۱).

از جمله این تحقیقات می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تدوین دانش‌نامه‌ها و دایره‌المعارف‌ها؛
۲. تدوین فرهنگ‌های بسامدی، کنایی، اصطلاحی، توصیفی، اساطیری، نمادها و ...؛
۳. تدوین دانش‌نامه‌های بومی- محلی و ادبیات عامیانه؛
۴. تدوین نظریه‌های ادبی؛
۵. تدوین ادبیات نمایشی اصیل کلاسیک و بومی- محلی؛
۶. تدوین واژه‌نامه‌های اصیل فارسی اقوام ایرانی برای تقویت زبان فارسی؛
۷. تدوین آثار مربوط به رسم‌الخط فارسی؛
۸. تصحیح متون.

۲-۲. تحقیقات کاربردی

در این پژوهش‌ها «هدف اصلی کشف علمی نیست، بلکه آزمودن و بررسی امکان کاربرد دانش است» (دلاور، ۱۳۸۷: ۳۱). «این تحقیقات با استفاده از زمینه‌بسترشناختی و معلوماتی که از طریق تحقیقات بنیادی فراهم شده برای رفع نیازمندی‌های بشر و بهبود و بهینه‌سازی ابزارها، روش‌ها، اشیاء و الگوها در جهت توسعه رفاه و آسایش و ارتقای سطح زندگی انسان مورد استفاده قرار می‌گیرند» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷: ۵۱-۵۲). موارد زیر از جمله این تحقیقات‌اند:

۱. به‌کارگیری هر یک از نظریه‌ها در آثار ادبی قدیم و جدید؛
۲. به‌کارگیری مفاهیم علمی مکتب‌ها در آموزش‌های ادبی و فرهنگی؛
۳. متناسب‌سازی زبان و آثار ادبی با اهداف و پایه‌های آموزشی دانش‌آموزان و دانشجویان؛
۴. تقویت حضور معنوی ادبیات در بین جوامع فرهنگی و علمی از طریق مشارکت‌های علمی، پژوهش‌های هم‌پوشانی علمی و ...

۲-۳. تحقیقات توسعه‌ای / ترویجی

این تحقیقات به نوعی همان تحقیقات کاربردی هستند که بنیانی‌ترین اندیشه آن «بررسی‌هایی است که نشان می‌دهد چگونه تولید افزایش می‌یابد یا سازمان گسترش پیدا می‌کند یا مدل‌ها و روش‌های جدید تولید کالا و خدمات چیست؟ به‌طور کلی هدف این

تحقیقات توسعه و بهبود روش‌ها، ابزار، کالاها یا ساختارهاست و به همین دلیل در زمره تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرند» (حافظنیا، ۱۳۸۷: ۵۲). آثار زیر را می‌توان نمونه‌هایی از این تحقیقات برشمرد:

۱. پژوهش‌های توضیحی، تفسیری و تحلیلی در مورد آثار ادبی؛

۲. تحقیقات برای تولیدات فرهنگی اعم از کتاب، مجله، نشریه، روزنامه و ابزار و امکانات الکترونیکی؛

۳. تحقیقات برای انجام و اجرای برنامه‌های نمایشی - تصویری برگرفته از آثار ادبی.

۲-۴. تحقیقات عملی

این‌گونه تحقیقات برآیند اندیشه‌های پایه‌ای - بنیادی‌اند. بعضی معتقدند این تحقیقات را «باید تحقیقات حل مسئله یا حل مشکل نامید و آن‌ها را نوعی تحقیق کاربردی محسوب کرد؛ زیرا نتایج آن مستقیماً برای حل مسئله‌ای خاص به کار گرفته می‌شود. تحقیقات عملی نوعاً خصلت محلی و موضعی دارد و معمولاً خاصیت تعمیم‌پذیری زیادی ندارد. این تحقیقات نیز بر داده‌های تحقیقات بنیادی تکیه دارند؛ زیرا از معلومات و قوانین آن‌ها استفاده می‌شود. چون تحقیقات عملی با هدف رفع مشکل انجام می‌شود، هر کس که با مشکل روبه‌رو باشد می‌تواند آن را انجام دهد» (حافظنیا، ۱۳۸۷: ۵۲).

۳. مراحل هشت‌گانه روش‌های تحقیق زبان و ادبیات فارسی

هر پژوهش علمی ناگزیر از داشتن مراحل روش تحقیق است. چون این مراحل تحقیق است که شخص محقق را قادر می‌سازد تا به پژوهش سیری منطقی بدهد. بسیار دیده شده که فردی به کاری علمی مبادرت می‌ورزد بی‌آنکه بیندیشد از کجا و چگونه آغاز کند. چنین تحقیقات غیر آکادمیک، به جای آنکه تحقیق علمی باشند، نوعی سردرگمی علمی‌اند؛ زیرا هر محقق باید بداند که تحقیقش را از کجا آغاز کند و چگونه آن را ادامه دهد تا نه وقتش تلف شود، نه بی‌نظمی و نادانستگی بر آنچه می‌جوید سایه اندازد و پیش از رسیدن به نتیجه او را خسته و درمانده و از ادامه تحقیق منصرف کند.

مراحل تحقیق اولاً بیانگر آگاهی و اشراف تام و تمام محقق نسبت به موضوع تحقیق است و ثانیاً مبین دانش و ورزیدگی محقق به فنون تحقیق و روش‌های علمی آن است. اکنون با این تبیین، چون روش‌های تحقیق ادبیات ضمن حفظ برخی از ویژگی‌ها و اصول خاص خود، به دلیل هم‌پوشانی روش‌های تحقیق بین رشته‌ای، از دیگر علوم برآمده است؛ در اینجا به

طبقه‌بندی علوم از دیدگاه «آمپر» (Amper) می‌پردازیم تا با حصول اطمینان از چگونگی طبقه‌بندی علوم، که نقشی مؤثر در همسویی و همگرایی روش‌های تحقیق دارند، به معرفی مراحل روش‌های تحقیق مبادرت ورزیم. «آمپر» تمامی دانش‌های بشری را بدین شرح طبقه‌بندی کرده است:

الف) علوم جهانی

۱. علوم ریاضی: علم حساب، هندسه، علم‌الحیل (مکانیک)، آسمان‌شناسی؛
۲. علوم فیزیکی: فیزیک، شناخت فنون (تکنولوژی)، زمین‌شناسی، معدن‌شناسی؛
۳. علوم طبیعی: گیاه‌شناسی، کشاورزی، جانورشناسی، دامپروزی؛
۴. علوم طبی: فیزیک طبی، بهداشت، بیماری‌شناسی، طب عملی.

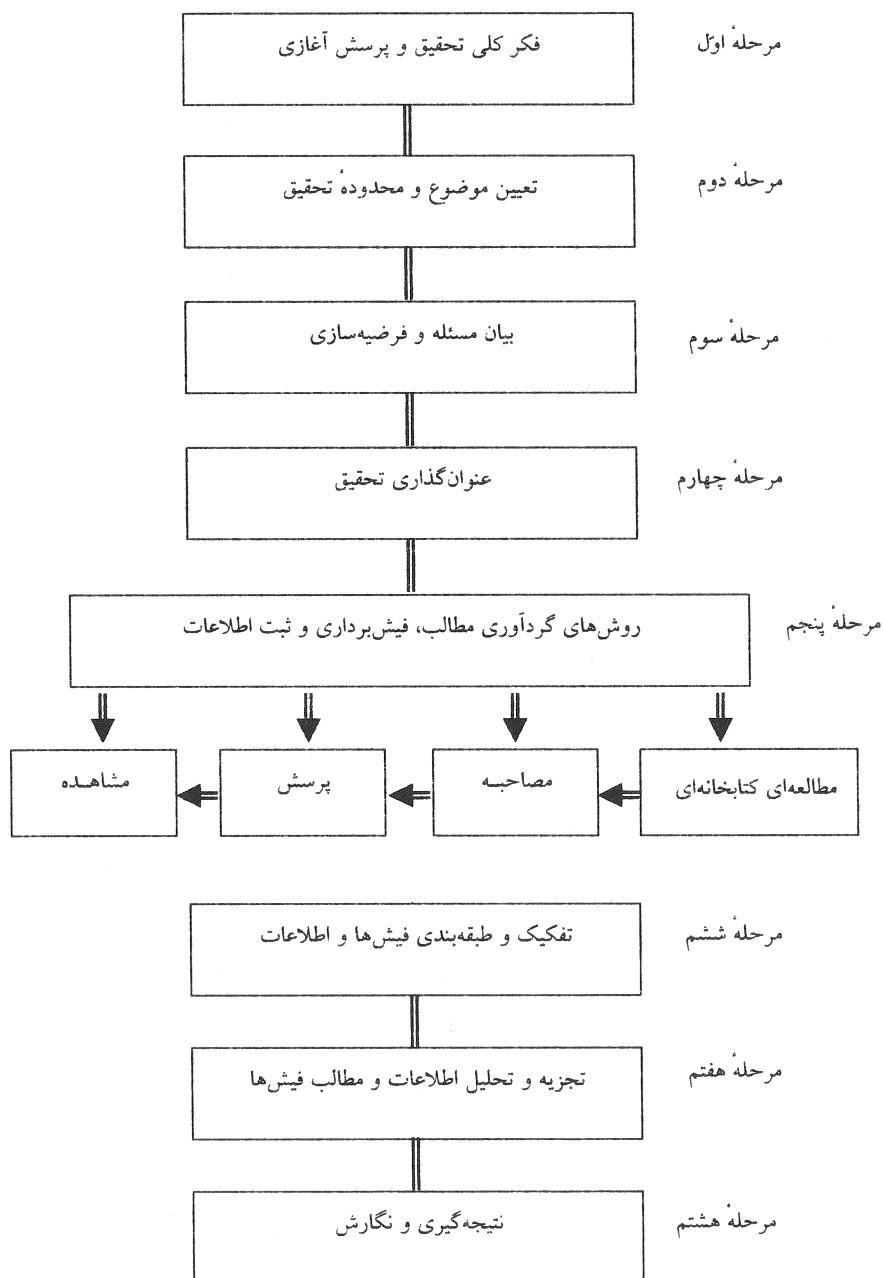
ب) علوم روحی (عقلی)

۱. علوم فلسفی: روان‌شناسی، فلسفه‌اولی، علم اخلاق، علم‌الغایت؛
۲. علوم هنری و زبانی: زبان‌شناسی، ادبیات، فنون زیبایی، دانش آموزش و پرورش؛
۳. علوم مربوط به اقوام: قوم‌شناسی، باستان‌شناسی، تاریخ، علم‌الادیان؛
۴. علوم سیاسی: قانون‌شناسی (حقوق)، فن نظامی، اقتصاد، سیاست. (به نقل از فروند، ۱۳۸۷: ۲۱-۲۲).

این طبقه‌بندی ضمن آشکار ساختن سمت‌وسوی دانش‌های بشری، ما را به این نکته متوجه می‌سازد که علوم با وجود زیرشاخه‌های گسترده، در کلیت علمی‌شان متقارن هم‌اند و این تقارن باعث می‌شود خواه ناخواه نسبت به هم تأثیر و تأثر داشته باشند؛ بی‌توجهی به این نکته نوعی غفلت علمی است.

به هر روی، ما بر اساس این طبقه‌بندی و اصالت متحد علوم باور داریم برای روزآمد کردن هر رشته‌ای از علوم ناگزیریم از یافته‌ها و دریافته‌های علوم دیگر با نظریه‌حفظ‌بخشی از خصوصیت‌های علم مربوط، بهره‌کافی را ببریم تا از شیوه‌های نو و پویایی علمی عقب نمانیم؛ این همان مهمی است که گاه در رشته زبان و ادبیات فارسی مورد غفلت علمی واقع شده است.

پس آنچه در زیر به عنوان مراحل هشت‌گانه روش‌های تحقیق در رشته زبان و ادبیات فارسی در نظر گرفته شده است، از مجموعه روش‌های تحقیق علمی دیگر برآمده و نمودار آن بدین شکل است:

از آنجا که توضیح هریک از این مراحل در حوصله این مقال نمی‌گنجد، برای دستیابی به توضیحات کافی و مفید می‌توان به عنوان نمونه به آثار زیر مراجعه کرد:

۱. روش تحقیق در علوم اجتماعی؛ (کیوی و کامپنهود، ۱۳۸۴).
۲. روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی؛ (دلاور، ۱۳۸۷).
۳. روش تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (با تأکید بر علوم تربیتی)؛ (نادری و سیف نراقی، ۱۳۷۱).
۴. مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی؛ (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷).
۵. روش‌های تحقیق در علوم انسانی با نگرشی به پایان‌نامه‌نویسی؛ (فرهنگی و صفرزاده، ۱۳۸۷).
۶. روش تحقیق و پژوهش علمی در تاریخ، راهنمای نگارش تحقیقات در علوم انسانی و تاریخ. (هروی، ۱۳۸۶).

۴. انواع روش‌ها و شیوه‌های تحقیق در زبان و ادبیات فارسی

اصولاً هر تحقیق علمی به دو بخش عمده تقسیم می‌شود: ۱. هدف تحقیق؛ ۲. روش تحقیق. لازم است همواره به یاد داشته باشیم که روش تحقیق متناسب با اهداف و فرضیه‌های تحقیق برگزیده می‌شود.

۴-۱. روش‌های تحقیق علمی – که در تمامی علوم به کار می‌رود – عبارت‌اند از:

۱. روش مطالعه کتابخانه‌ای؛
 ۲. روش میدانی- پیمایشی؛
 ۳. روش پرسش‌نامه‌ای؛
 ۴. روش مصاحبه‌ای؛
 ۵. روش مشاهده‌ای؛
- در آثار موجود درباره روش‌های تحقیق در ادبیات فارسی به جز مورد اول، به بقیه روش‌ها بسیار کم پرداخته شده است؛ ولی باید دانست که همه این روش‌های تحقیق در نوشته‌ها و آثار ادبی قابل طرح و اجرایی‌اند. فراوانی کاربرد این روش‌ها در آثار معروف مربوط به روش‌های تحقیق ادبیات فارسی بدین شرح است:

ملاحظات	روش‌های تحقیق					نام اثر و مؤلف	ردیف
	مشاهده‌ای	مصاحبه‌ای	پرسش‌نامه‌ای	پیمایشی-میدانی	کتابخانه‌ای		
علامت ستاره نشانه وجود روش تحقیق مذکور و علامت خط فاصله نشانه نبود آن است.	—	—	—	—	*	مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی دکتر غلامرضا ستوده (۱۳۷۷)	۱
	—	—	—	—	*	روش تحقیق و شناخت مراجع ادبی دکتر محمد غلامرضایی (۱۳۸۵)	۲
	*	*	*	—	*	مرجع‌شناسی ادبی و روش تحقیق دکتر عباس ماهیار (۱۳۸۶)	۳
	*	*	*	—	*	ادب و نگارش دکتر حسن احمدی گیوی (۱۳۷۷)	۴

چنانچه ملاحظه می‌شود فقط آقای دکتر احمدی گیوی از میان پنج روش تحقیق، چهار مورد را در کتابش توضیح داده است و دیگران فقط به توضیح مورد کتابخانه‌ای بسنده کرده‌اند.

۲-۴. شیوه‌های تحقیق در زبان و ادبیات فارسی

رشته زبان و ادبیات فارسی به دلیل تنوع و گستردگی و تداخل موضوعات علمی، برخلاف سایر رشته‌ها علاوه بر «روش تحقیق» از «شیوه‌های تحقیق» نیز بهره می‌برد؛ این عامل موجب تنوع‌بخشی و گسترش پژوهش‌ها در این رشته شده است. برخی از این شیوه‌ها بدین شرح است:

۱. شیوهٔ مقابله‌ای؛
۲. شیوهٔ قیاسی؛
۳. شیوهٔ استدلالی؛
۴. شیوهٔ انتقادی؛
۵. شیوهٔ تحلیلی-تشریحی؛
۶. شیوهٔ تأویلی؛
۷. شیوهٔ زبان‌شناختی؛
۸. شیوهٔ ساختارگرایانه؛
۹. شیوهٔ صورت‌گرایانه؛
۱۰. شیوهٔ نشانه‌شناختی؛
۱۱. شیوهٔ جامعه‌شناختی-ادبی؛
۱۲. شیوهٔ روان‌شناختی-ادبی؛
۱۳. شیوهٔ زیبایی‌شناختی؛
۱۴. شیوهٔ فلسفی؛
۱۵. شیوهٔ تصحیحی؛
۱۶. شیوهٔ واژگانی-اصطلاحی؛
۱۷. شیوهٔ سبک‌شناختی؛
۱۸. شیوهٔ بلاغی؛
۱۹. شیوهٔ تاریخی؛
۲۰. شیوهٔ مکتب‌شناختی.

۵. چارچوب طرح تحقیق

یکی از ضرورت‌های هر تحقیق، طرح تحقیق است. طرح تحقیق در واقع بیانگر میزان شناخت و خط مشی محقق در انجام تحقیق است. بدیهی است که هرچه طرح تحقیق سنجیده‌تر و علمی‌تر تدوین شود، انجام پژوهش و فرایند آن مطمئن‌تر و متقن‌تر خواهد بود و موجب می‌شود تا محقق از دوباره‌کاری اجتناب ورزد. نکته قابل ذکر دیگر اینکه چارچوب طرح‌های تحقیق در تمامی رشته‌ها کمابیش یکسان و بدین صورت است:

۱. بیان مسئله تحقیق

۱-۱. در اکثر موارد به شکل پرسشی

۱-۲. در بعضی مواقع به شکل توضیحی

۲. فرضیه تحقیق

۳. بیان اهمیت و ضرورت مسئله تحقیق

۴. تعاریف

۴-۱. پیش‌فرض‌ها

۴-۲. محدودیت‌ها و موانع

۴-۳. قلمرو و محدوده تحقیق

۵. سوابق و پیشینه تحقیق

۵-۱. تبیین و گزارش سابقه و مطالعات انجام شده مرتبط با موضوع تحقیق

۵-۲. توضیح و ارائه روش‌های به کار رفته و نحوه جمع‌آوری اطلاعات

۵-۳. جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

۵-۴. عوامل و متغیرهایی که تعریف شده‌اند.

۵-۵. تبیین متغیرهای غیرضروری و نامربوط که ممکن است بر کار تأثیر بگذارند.

۵-۶. بیان خطاها و اشتباهاتی که امکان پرهیز از آن‌ها وجود دارد.

۵-۷. نکات پیشنهادی دیگر که می‌تواند راهگشای تحقیقات بعدی شود.

۶. تعیین روش‌های تحقیق

۶-۱. کتابخانه‌ای

۶-۲. پیمایشی-میدانی

۶-۳. پرسش‌نامه‌ای

۶-۴. مصاحبه‌ای

- ۶-۵. مشاهده‌ای
 ۷. اعتبارات مالی برای انجام تحقیق
 ۷-۱. دستمزدها
 ۷-۲. خرید یا اجاره ابزار کار و امکانات لازم دیگر
 ۷-۳. هزینه مسافرت‌ها برای جمع آوری اطلاعات
 ۷-۴. هزینه چاپ و تکثیر
 ۷-۵. سایر هزینه‌های جنبی
 ۷-۶. تقویم و مدت انجام تحقیق

نتیجه

برآیند تمامی بحث‌ها این نکته را روشن می‌کند که تدوین روش‌های تحقیق برای رشته زبان و ادبیات فارسی ضروری است؛ زیرا آثار موجود بیشتر ماهیت و کارکردی مرجع‌شناختی دارند و کمتر به تحقیق علمی و روش‌های آن پرداخته‌اند. تدوین روش‌های تحقیق موجب غنای فکری دانشجویان و دوری آنان از محفوظات پروری می‌شود. همچنین باعث می‌شود تا با دیدی علمی اندیشه‌های پنهان، زوایا و خیابای آثار ارزشمند ادبی‌شان را بکاوند و تحلیل کنند.

منابع و مآخذ

- احمدی، بابک. (۱۳۸۶). *ساختار و تأویل متن*. چاپ نهم. تهران: نشر مرکز.
 احمدی، ولی. (۱۳۷۷). *بوطیقایی طردگرا: رویکردی به دیگری افغان در گفتار ادبی معاصر ایران*. چکیده‌های انجمن ایران‌شناسی فرانسه. ج ۲۷ (۱۳۸۲-۱۳۸۳). چاپ اول. تهران: طهوری. ۱۳۸۶.
 احمدی گیوی، حسن: (۱۳۷۷). *ادب و نگارش*. چاپ هفتم. تهران: نشر قطره.
 اسکولز، رابرات. (۱۳۸۳). *درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات*. ترجمه فرزانه طاهری. چاپ دوم. تهران: نشر آگه.
 ایگلتون، تری. (۱۳۸۶). *پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی*. ترجمه عباس مخبر. چاپ چهارم. تهران: نشر مرکز.
 برسلر، چارلز. (۱۳۸۶). *درآمدی بر نظریه‌ها و روش‌های نقد ادبی*. ترجمه مصطفی عابدینی فرد. چاپ اول. تهران: نیلوفر.

- حافظنیا، محمدرضا. (۱۳۸۷). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. چاپ چهاردهم. تهران: سمت.
- دلاور، علی. (۱۳۸۷). *روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. چاپ بیست و ششم. تهران: نشر و ویرایش.
- ولک، رنه و آوستن وارن. (۱۳۸۲). *نظریه ادبیات*. ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر. چاپ دوم. تهران: علمی و فرهنگی.
- سارتر، ژان پل. (۱۳۷۰). *ادبیات چیست*. ترجمه ابوالحسن نجفی و مصطفی رحیمی. چاپ هفتم. تهران: کتاب زمان.
- ستوده، غلامرضا. (۱۳۷۷). *مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی*. چاپ ششم. تهران: سمت.
- غلامرضایی، محمد. (۱۳۸۵). *روش تحقیق و شناخت مراجع ادبی*. چاپ سوم. تهران: نشر جامی.
- فروند، ژولین. (۱۳۸۷). *نظریه‌های مربوط به علوم انسانی*. ترجمه علی محمد کاردان. چاپ پنجم. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- فرهنگی، علی‌اکبر و حسین صفرزاده. (۱۳۸۷). *روش‌های تحقیق در علوم انسانی با نگرشی بر پایان‌نامه‌نویسی*. چاپ دوم. تهران: پیام پویا.
- کالر، جاناتان. (۱۳۸۵). *نظریه ادبی*. ترجمه فرزانه طاهری. چاپ دوم. تهران: نشر مرکز.
- لازار، گیلیان. (۱۳۸۰). *ادبیات و آموزش زبان*. ترجمه محمد غضنفری. چاپ اول. تهران: سمت.
- ماهیار، عباس. (۱۳۸۶). *مرجع‌شناسی ادبی و روش تحقیق*. چاپ دهم. تهران: نشر قطره.
- مکاریک، ایرناریما. (۱۳۸۸). *دانش‌نامه نظریه‌های ادبی معاصر*. ترجمه مهران مهاجر. محمد نبوی. چاپ سوم. تهران: آگه.
- میلر، جوزف هیلیس. (۱۳۸۴). *در باب ادبیات*. ترجمه سهیل سَمّی. چاپ اول. تهران: ققنوس.

Bressler, Charles. E. (2007). *Literary criticism, An introduction to theory and practice*. New jersey.

Lester, james. D. (1994). *Writing, Research, Papers. a Complete Guide*. Harper collins collage, New york.

Publication Manual of the American Psychological Association.
(2002). Washington DC. Washington DC.